

Generalitat de Catalunya
Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació
Direcció General del Patrimoni Cultural
Àrea de Coneixement i Recerca
Centre d'Informació i Documentació del Patrimoni Cultural

6881

Memòria de la intervenció de neteja i arranament a l'entorn del jaciment Vil·la romana de Can Terrers

Antoni Martín i Oliveras

Avis legal

Aquesta obra està subjecta a una llicència Reconeixement-NoComercial-SenseObresDerivades 2.5 de Creative Commons. Se'n permet la reproducció, distribució i comunicació pública sempre que se'n citi el titular dels drets i no se'n faci un ús comercial. No es pot alterar, modificar o generar una obra derivada a partir d'aquesta obra. La llicència completa es pot consultar a <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/es/legalcode.ca>.

SUMARI

Agraïments	3
Notes Preliminars	4
PART I	
Introducció	6
Fitxa tècnica	7
1.- Marc geogràfic	8
1.1.- Orografia , hidrologia i geologia.....	8
2.- Situació del jaciment	9
3.- Context històric i arqueològic	9
3.1.- Antecedents.....	10
4.- Motius de la Intervenció	12
5.- Desenvolupament dels treballs	12
6.- Descripció de les estructures i de la intervenció	13
6.1.-Objectius.....	14
6.2.- Actuacions efectuades	14
7.- Conclusions i valoració	19
8.- Bibliografia	20
PART II : REGISTRE GRÀFIC: PLANIMETRIES I DIAPOSITIVES	
9.- Planimetries	23
1.1.- Plànol 01 Plànol de situació del jaciment	23
1.2.- Plànol 02: Plànol General Topogràfic de situació de les restes e: 1:500.....	24
1.3.- Plànol 03: Planta general de les estructures excavades e: 1:20	25
10.- Diapositives	26

AGRAÏMENTS

Al Servei d'Arqueologia de la Direcció General del Patrimoni Cultural, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya i en especial al tècnic topògraf Sr. Lluís Sant i Monrós per la seva col·laboració, facilitant-nos les planimetries del jaciment adjuntes a aquesta memòria..

A l'Ajuntament de la Garriga, Regidoria de Cultura i en especial a la Regidora Sra. Montserrat Tenas i Busquets pel seu recolzament i col·laboració en haver-nos facilitat part de la infraestructura necessària durant els treballs, sobretot pel que fa a recursos humans i logístics amb l'aportació d'un peó i la col·laboració de la Brigada Municipal en el transport de materials i en la neteja final.

A l'arqueòleg Sr. Lluís Vila i Bonamusa, (ESTRAT S.C.P.) pel seu recolzament, suport i col·laboració en la coordinació dels treballs i en la documentació aportada per a realitzar aquesta memòria.

NOTES PRELIMINARS

1.- Aquesta memòria és el registre i document de tots els treballs d'arranjament, neteja i adequació per a la visita del jaciment arqueològic Vil·la Romana de Can Terres (La Garriga-Vallès Oriental) duts a terme durant la segona campanya d'intervenció corresponent al mes de setembre de 2001.

2.- Els autors d'aquesta Memòria son l'arqueòleg director tècnic i científic de la intervenció: Sr. Antoni Martín i Oliveras, (Arqueòleg Col·legiat núm. 32576) i l'arqueòleg Sr. Lluís Vila i Bonamusa (ESTRAT S.C.P.) com a coordinador dels treballs.

3.- La direcció dels Treballs de Camp: seguiment i control de màquines, arranjament de talussos, supervisió dels moviments i aportacions de terres, neteja d'estructures i instal·lació d'elements museogràfics (construcció i delimitació del recorregut del camí, construcció d'escales i grades mitjançant fusta tractada, instal·lació de faristols i panells explicatius etc.); així com l'autoria del registre gràfic (fotografies), ha estat realitzada per l'arqueòleg Sr. Antoni Martín i Oliveras. Els treballs van suposar una inversió de temps de direcció tècnica i científica de 80 hores d'intervenció de camp.

4.- La documentació gràfica i topogràfica a nivell planimètric ha estat aportada per l'Institut Cartogràfic de Catalunya, FMTN 364, Full 292XII2, Escala 1: 5.000, pel que fa al Plànol 01: Situació de la vil·la romana de Can Terrers (La Garriga, Vallès Oriental) i pel Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya : Sr. Lluís Sant i Monrós.¹

5.- Els Treballs de Gabinet pel que fa a la redacció de la present memòria, han estat fets pels arqueòlegs: Sr. Antoni Martín i Oliveras i Sr. Lluís Vila i Bonamusa a les instal·lacions particulars d'aquests, durant els anys 2002-2003, invertint un temps total d'elaboració de 100 hores de treball efectiu. Els recursos tècnics i materials emprats, han estat aportats pels mateixos autors, exceptuant els utilitzats en l'elaboració de les bases topogràfiques i planimètriques aportats pel Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya.

6.- Pel que fa a la procedència de les il·lustracions: Totes són dels autors, llevat de: la figura de la portada corresponent a: vista parcial del Plànol 03 Planta General de les Restes e: 1: 100, (novembre de 2000), elaborat pel Tècnic Topògraf del Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya: Sr. Lluís Sant i Monrós i les il·lustracions corresponents al Full Informatiu (Ass. fotogràfica de La Garriga, Sr. Esteve Teixidó i Sr. Eduard Garcia (EMA La Garriga)), i panells explicatius obra del Sr. Eduard Garcia (EMA La Garriga).

7.- Una vegada finalitzats els treballs d'adequació per a la visita, el jaciment fou obert al públic amb els actes de celebració de la declaració de la vil·la romana de Can Terrers com a Bé Cultural d'Interès Nacional, duts a terme els dies 29 i 30 de setembre de 2001 en el marc de les Jornades Europees del Patrimoni a Catalunya.

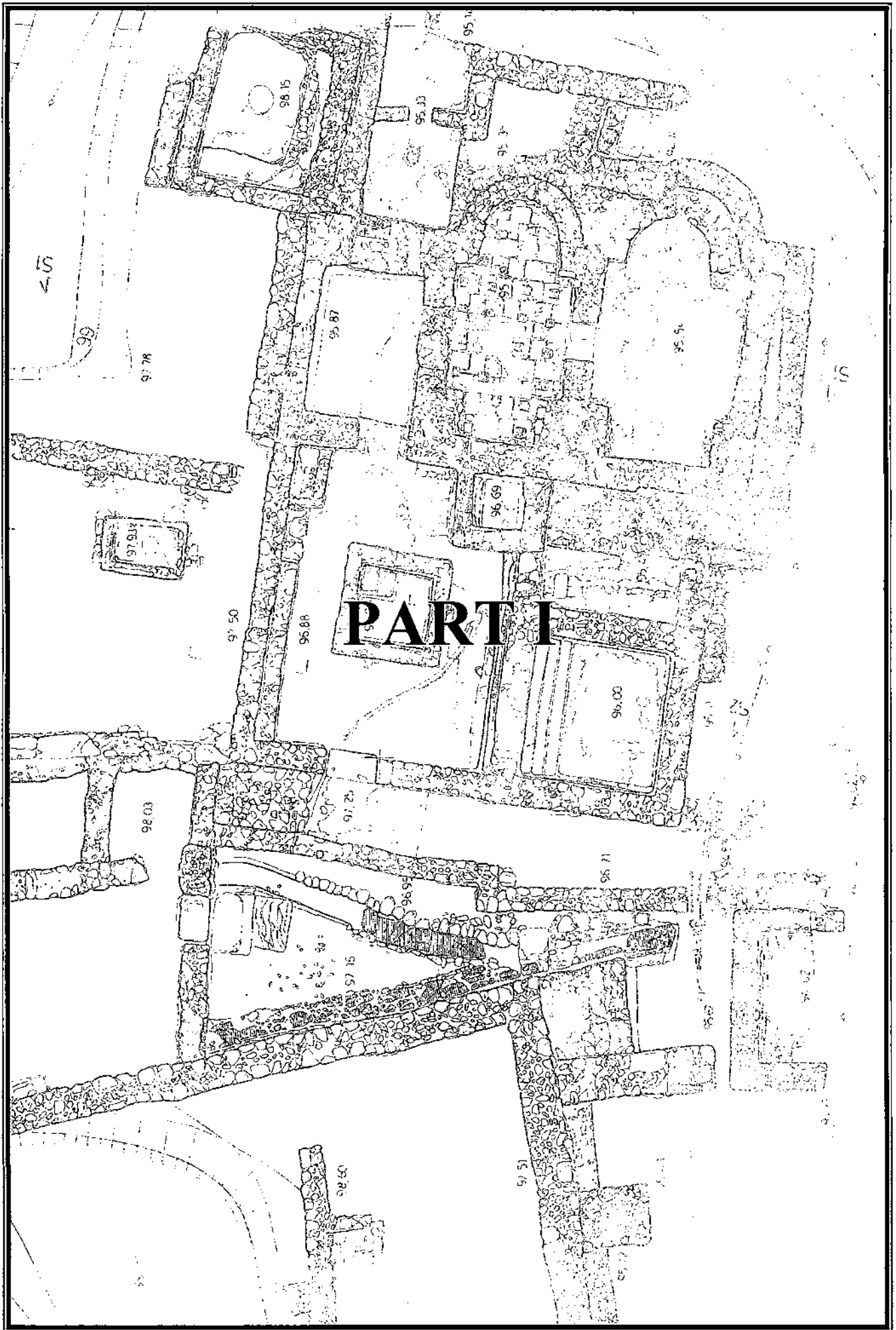
8.- L'Original de tota la documentació ha estat inscrit a l'Oficina del Registre General de la Propietat Intel·lectual dels Serveis Territorials del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya a Barcelona, amb el Número de Registre:
amb data:

9.- L'Original de tota la documentació ha estat dipositat al Servei d'Arqueologia depenent de la Direcció General del Patrimoni Cultural. Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, amb el Número de Registre d'Entrada:
amb data:

10.- Atenent a la normativa legal vigent sobre Drets de Propietat Intel·lectual, queda prohibida la publicació, la reproducció parcial i / o total de l'obra, en qualsevol suport o sistema de recuperació d'informació, sense el consentiment dels autors. Tot això, sens perjudici dels drets de consulta i cita per part d'altres investigadors.

11.- Els autors es reserven el dret de donar còpies d'aquesta memòria a les persones físiques, persones jurídiques i/o Institucions que consideri oportunes. Estant subjectes aquestes, a les mateixes condicions i a la mateixa normativa legal anterior.

¹ Les planimètrics adjuntes a aquesta memòria corresponen als darrers plànols del jaciment topografiats el novembre de 2000 per a la delimitació d'aquest com a BCIN, (Exp. 4/94).

Introducció

L'objecte d'aquesta memòria s'articula en funció dels treballs duts a terme al jaciment de la vil·la romana de Can Terrers durant l'execució de l'actuació corresponent a la segona campanya de neteja i arranament executada durant la segona quinzena del mes de setembre de 2001.

Aquesta ha estat una intervenció arqueològica d'urgència promoguda pel Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya i la Regidoria de Cultura de l'Ajuntament de La Garriga, amb motiu de la seva recent declaració com a Bé Cultural d'Interès Nacional (BCIN) i amb l'objectiu d'adequar aquest jaciment per a la visita pública.²

La voluntat d'aquesta memòria no es altra que la documentar aquests treballs tot i no suposar cap mena d'excavació de noves estructures.

La segona fase d'intervenció de neteja i arranament a la vil·la romana de Can Terrers es va dur a terme seguint els objectius traçats per l'empresa Estrat SCP sumats a d'altres factors circumstancials, que des de l'Ajuntament de La Garriga es van considerar importants:

- La voluntat expressada des de la Regidoria de Cultura en el sentit d'efectuar un acte públic destinat a celebrar que la vil·la havia estat declarada Bé Cultural d'Interès Nacional, (BCIN).
- Fer coincidir aquesta celebració amb els actes de les Jornades Europees de Patrimoni 2001, amb l'objectiu de presentar de forma oficial i pública els resultats de les diverses campanyes d'adequació dutes a terme fins el moment.³

Aquesta campanya va estar destinada a desenvolupar les tasques de manteniment i arranament de l'entorn immediat del jaciment i en especial de consolidació de les restes excavades en intervencions anteriors, corresponents a l'edifici dels banys, les quals ja havien estat objecte d'altres intervencions de restauració.

² Vegeu fullet adjunt editat amb motiu de la declaració de BCIN de la vil·la romana de Can Terrers el 03.04.2001.

³ L'any 1993 s'hi van iniciar les campanyes de restauració en el marc del Projecte arqueològic de Can Terrers.

Fitxa Tècnica

Nom del jaciment	:	Vil·la Romana de Can Terrers
Tipus de jaciment	:	Estructures muràries, revestiments i paviments corresponents a un a assentament agrari d'època romana on s'han identificat diferents estances pertanyents a la <i>pars urbana</i> d'una vil·la. La major part de les estructures visibles corresponen a diferents àmbits d'un conjunt termal.
Cronologia	:	s. I aC.- s. VI dC.
Coordenades UTM	:	31TDG408137
Fases de intervenció	:	del 17.09.2001 al 28.09.2001
Terme municipal	:	La Garriga
Comarca	:	Vallès Oriental
Nivell de Protecció	:	Bé Cultural d'Interès Nacional (BCIN Exp. 4/94)
Autorització Administrativa:		R/N 470k121 de la D.G.P.C de data 17.09.2001 Departament de Cultura Generalitat de Catalunya
Inspecció Tècnica i científica	:	Servei d'Arqueologia Departament de Cultura Generalitat de Catalunya
Arqueòloga Territorial	:	Sra. Araceli Martín Còlliga
Direcció Tècnica/Científica :		Sr. Antoni Martín i Oliveras (Arqueòleg Colg.núm.32576)
Coordinació dels Treballs	:	Sr. Lluís Vila i Bonamusa (Arqueòleg)
Asses.Tèc. en Restauració	:	Sra. Sílvia Garriga i Casteblanque (Tècnica restauradora)
Promotors	:	Ajuntament de la Garriga Servei d'Arqueologia Departament de Cultura Generalitat de Catalunya
Propietat dels terrenys	:	Família Camp
Col·laboració treball de camp:		Mª Lluïsa Matas (Tècnica Restauradora) Aida Alarcós (Auxiliar de Restauració)
Arranjament camí i adequació entorn	:	Leiro Piedra Natural S.A. Naturalea Conservació, S.L.

1.- Marc Geogràfic

El Vallès Oriental està situat a la Depressió Prelitoral catalana, a la meitat que correspondria al sector oriental de la fossa tectònica del Vallès, sector que s'estén entre les serralades Litoral i Prelitoral. La xarxa hidrogràfica s'organitza en dues conques: la del Congost, que flueix cap al Besòs en direcció sud-oest, i la del Tordera, que flueix cap al mar en direcció nord-est. El clima, bàsicament mediterrani, està alterat per la presència de les dues serralades ja esmentades i presenta freqüents inversions tèrmiques durant l'hivern. Les temperatures són moderades a l'estiu i únicament es manifesta un veritable hivern climàtic a les zones de muntanya, al nord. La comarca presenta una vegetació natural típicament mediterrània, amb predomini de l'alzinar, les sureres i el pi; però també hi trobem alguns boscos de roure a les zones del Montnegre i del Montseny, i en aquest últim indret també hi ha boscos de fageda i avet. Els terrenys d'ús agrícola s'ha anat reduint en les últimes dècades a causa del desenvolupament de la indústria i la urbanització. Actualment hi predomina l'agricultura de secà dedicada principalment als cereals, el farratge, els llegums, la vinya, els fruiters, les patates i les oliveres, mentre que el sector de regadiu se centra en el conreu dels cereals, el farratge, les patates, els llegums i els productes de l'hort. D'altra banda, la ramaderia continua tenint una certa rellevància i en destaca la cria del boví, el porcí i la avicultura. La indústria, amb una presència menys significativa que el Vallès Occidental, és el fonament primordial de l'economia i els sectors principals en són el metal·lúrgic, el químic, l'alimentari, el tèxtil, el de la construcció i altres com el de l'electrònica, la fusteria, la indústria de la pell, etc. Aquest desenvolupament industrial ha creat una notable activitat urbanitzadora, tant per la construcció de grans polígons industrials i ciutats dormitori com per la construcció de segones residències, i alguns municipis, com ara Granollers, capital de la comarca, Mollet o Parets, tendeixen a formar conurbacions amb els municipis veïns, mentre que la població dels nuclis més petits de muntanya i la del típic poblament vallesà de masies disperses tendeix a desaparèixer.

1.1.- Orografia, Hidrologia i Geologia

El Vallès com a subregió natural de l'est de Catalunya, només es pot entendre a partir de la seva configuració morfogenètica i orogràfica, la qual condiona el component geològic de les seves contrades. El seu mateix nom al·ludeix a un conjunt de valls poc diferenciades. Més de mitja subregió és constituïda per la depressió del Vallès que configura una gran fossa tectònica, fragment de la Depressió Prelitoral Catalana comprès entre el Llobregat i la Tordera. Aquesta fou originada pel joc de dues falles paral·leles separades per distàncies que oscil·len entre els 20 Km, vora el Llobregat, els 15 Km que es mantenen fins arribar a l'alçada de la vall del Congost i que s'estrenyen fins a 3 Km entre el Montseny i el Montnegre. Originàriament es una plana miocènica, amb una potència minvant de materials d'oest a est, prova que la sedimentació marina durant el quaternari fou més duradora vora del Llobregat. Les falles alpídiques l'inclinaren cap al nord, fet que hi contribuï al relleu més acusat de la serralada Pre-litoral. Això no obstant, els principals rius i els seus afluents (La Tordera, el Congost, el Mogent, el Tenes, el Ripoll, el Besòs, el Llobregat etc.), han estat empesos vers el sud i flueixen vora la Serralada Litoral perquè l'enèrgica erosió vil·lafranquina del Quaternari inferior, la desmantellà en part i originà amb els materials arrabassats, cons de dejecció d'un gruix de centenars de metres vora la Serralada Pre-litoral que s'esprimitxen fins a desaparèixer vers la Serralada Litoral. Aquests cons d'origen torrencial formen un gran peu de muntanya en els límits superiors de la depressió, abundant unes argiles rojes molt alterades que determinen l'orientació del relleu en contra de l'estructura. Aquesta sedimentació està dipositada sobre un substrat format per diversos materials entre els que destaquen els conglomerats de graves, gresos i lutites, que configuren l'anomenat torturà típic del Vallès, que predomina a gran part de la plana.

Pel que fa al jaciment en concret, la seva situació en el límit septentrional de la fossa tectònica vallesana oriental, dins el sistema hidrològic del Congost, condiona la seva estratigrafia natural, predominant la sedimentació al·luvial d'argiles, graves, sorres i llims sobre un llit de roca intrusiva Tardo-Herciniana format per granodiorites biotíiques, corresponent a les primeres estríbacions dels massissos superiors de la Serralada Pre-litoral.⁴

2.- Situació del jaciment

El jaciment de Can Terrers pertany al terme municipal de La Garriga, comarca del Vallès Oriental. Concretament s'ubica al sud del nucli urbà de l'esmentada població, en una terrassa fluvial situada a la riba esquerra del riu Congost, llindant amb el Torrent de Malhivern o Riera de Samalús.

La localització en coordenades UTM abreujades és de 31TDG408137⁵ i l'alçada, és de 229,56 metres sobre el nivell del mar.⁶

L'accés al jaciment s'efectua per la antiga carretera N-152 de Granollers a la Garriga. Passat el punt quilomètric 36, la carretera travessa el torrent esmentat, el qual és paral·lel al camí veïnal anomenat també de Malhivern. Aquest camí dona accés directe a la part excavada del jaciment, actualment visitable. El jaciment rep el nom de Can Terrers per la proximitat de la masia del mateix nom, situada a l'oest de les restes.

Fins poc després de la guerra civil, la zona formava part d'un bosc d'alzines centenàries conegut popularment amb el topònim de *La Xambonera* i destinat a vedat per la caça de conills. A principis del segle XX, la *Xambonera*, juntament amb el més popular bosc de Can Terrers, va esdevenir un important indret d'esbarjo on es celebraren festivals poètics i teatrals de renom nacional.

Vers els anys 40, el bosc va ser tallat per facilitar el conreu de cereals i d'avellaners. Durant aquest procés es va destruir bona part de les estructures de la vil·la que s'havien conservat en superfície i fins i tot algunes de soterrades. Vers els anys 70, el terreny, ben comunicat a través de carretera i ferrocarril, va ser comprat per la família Camp, actual propietària dels terrenys, per instal·lar-hi una important fàbrica de detergents. Això no obstant, el canvi d'emplaçament de l'esmentada fàbrica va possibilitar la continuïtat de les tasques de conreu, que s'han mantingut fins avui dia, malgrat la recent urbanització dels terrenys circumdants.

3.- Context Històric i Arqueològic

La comarca del Vallès va ser una de les zones més ràpidament romanitzades de Catalunya. El pas de la *Via Augusta* i d'altres vies romanes importants (*Via d'Iluro* a *Aqua Calidae*, Camí del Congost etc.), van facilitar l'establiment de nombrosos assentaments agrícoles que articularen una nova organització del territori i condicionaren la posterior distribució del poblament.

Els primers establiments romans del Vallès Oriental daten de finals del segle II aC, tot i que la majoria es situen cronològicament al segle I aC. Es concentren en tres àrees principals: la vall del Mogent, la vall del Tenes i la vall del Congost, zones al·luvials molt aptes per l'agricultura. És a la conca del riu Congost on es localitza el poblament romà més antic de la comarca.⁷

Les tasques de prospecció arqueològica endegades als anys 50 i continuades a través de les cartes arqueològiques comarcals han evidenciat un procés de romanització molt intens l'origen del qual cal situar-lo en època republicana. Del segle II aC destaquen assentaments com Can Martí, a Samalús o Santa Digna i la Bòbila

⁴ Vegeu: Mapa geològic de Catalunya 1:250.000 editat pel Servei Cartogràfic de Catalunya de l'I.C.C. 1989.

⁵ Segons la *Cartografía Militar de España* (Mapa General, Sèrie L, La Garriga, 37-14 /364, Escala 1:50.000)

⁶ Segons l'Institut Cartogràfic de Catalunya (FMTN 364, Full 292XII2, Escala 1:5.000)

⁷ Vegeu Arrizabalaga *et al* 1984, pàg.84.

Pel que fa al jaciment en concret, la seva situació en el límit septentrional de la fossa tectònica vallesana oriental, dins el sistema hidrològic del Congost, condiona la seva estratigrafia natural, predominant la sedimentació al·luvial d'argiles, graves, sorres i llits sobre un llit de roca intrusiva Tardo-Herciniana format per granodiorites biotíiques, corresponent a les primeres estríbacions dels massissos superiors de la Serralada Pre-litoral.⁴

2.- Situació del jaciment

El jaciment de Can Terrers pertany al terme municipal de La Garriga, comarca del Vallès Oriental. Concretament s'ubica al sud del nucli urbà de l'esmentada població, en una terrassa fluvial situada a la riba esquerra del riu Congost, llindant amb el Torrent de Malhivern o Riera de Samalús.

La localització en coordenades UTM abreujades és de 31TDG408137⁵ i l'alçada, és de 229,56 metres sobre el nivell del mar.⁶

L'accés al jaciment s'efectua per la antiga carretera N-152 de Granollers a la Garriga. Passat el punt quilomètric 36, la carretera travessa el torrent esmentat, el qual és paral·lel al camí veïnal anomenat també de Malhivern. Aquest camí dona accés directe a la part excavada del jaciment, actualment visitable. El jaciment rep el nom de Can Terrers per la proximitat de la masia del mateix nom, situada a l'oest de les restes.

Fins poc després de la guerra civil, la zona formava part d'un bosc d'alzines centenàries conegut popularment amb el topònim de *La Xambonera* i destinat a vedat per la caça de conills. A principis del segle XX, la *Xambonera*, juntament amb el més popular bosc de Can Terrers, va esdevenir un important indret d'esbarjo on es celebraren festivals poètics i teatrals de renom nacional.

Vers els anys 40, el bosc va ser tallat per facilitar el conreu de cereals i d'avellaners. Durant aquest procés es va destruir bona part de les estructures de la vil·la que s'havien conservat en superfície i fins i tot algunes de soterrades. Vers els anys 70, el terreny, ben comunicat a través de carretera i ferrocarril, va ser comprat per la família Camp, actual propietària dels terrenys, per instal·lar-hi una important fàbrica de detergents. Això no obstant, el canvi d'emplaçament de l'esmentada fàbrica va possibilitar la continuïtat de les tasques de conreu, que s'han mantingut fins avui dia, malgrat la recent urbanització dels terrenys circumdants.

3.- Context Històric i Arqueològic

La comarca del Vallès va ser una de les zones més ràpidament romanitzades de Catalunya. El pas de la *Via Augusta* i d'altres vies romanes importants (*Via d'Iluro* a *Aqua Calidae*, Camí del Congost etc.), van facilitar l'establiment de nombrosos assentaments agrícoles que articularen una nova organització del territori i condicionaren la posterior distribució del poblament.

Els primers establiments romans del Vallès Oriental daten de finals del segle II aC, tot i que la majoria es situen cronològicament al segle I aC. Es concentren en tres àrees principals: la vall del Mogent, la vall del Tenes i la vall del Congost, zones al·luvials molt aptes per l'agricultura. És a la conca del riu Congost on es localitza el poblament romà més antic de la comarca.⁷

Les tasques de prospecció arqueològica endegades als anys 50 i continuades a través de les cartes arqueològiques comarcals han evidenciat un procés de romanització molt intens l'origen del qual cal situar-lo en època republicana. Del segle II aC destaquen assentaments com Can Martí, a Samalús o Santa Digna i la Bòbila

⁴ Vegeu: Mapa geològic de Catalunya 1:250.000 editat pel Servei Cartogràfic de Catalunya de l'I.C.C. 1989.

⁵ Segons la *Cartografia Militar de España* (Mapa General, Sèrie L, La Garriga, 37-14 /364, Escala 1:50.000)

⁶ Segons l'Institut Cartogràfic de Catalunya (FM1N 364, Full 292X112, Escala 1:5.000)

⁷ Vegeu Arrizabalaga *et al* 1984, pàg. 84.

Pel que fa al jaciment en concret, la seva situació en el límit septentrional de la fossa tectònica vallesana oriental, dins el sistema hidrològic del Congost, condiona la seva estratigrafia natural, predominant la sedimentació al·luvial d'argiles, graves, sorres i llims sobre un llit de roca intrusiva Tardo-Herciniana format per granodiorites biotíiques, corresponent a les primeres estríbacions dels massissos superiors de la Serralada Pre-litoral.⁴

2.- Situació del jaciment

El jaciment de Can Terrers pertany al terme municipal de La Garriga, comarca del Vallès Oriental. Concretament s'ubica al sud del nucli urbà de l'esmentada població, en una terrassa fluvial situada a la riba esquerra del riu Congost, llindant amb el Torrent de Malhivern o Riera de Samalús.

La localització en coordenades UTM abreujades és de 31TDG408137⁵ i l'alçada, és de 229,56 metres sobre el nivell del mar.⁶

L'accés al jaciment s'efectua per la antiga carretera N-152 de Granollers a la Garriga. Passat el punt quilomètric 36, la carretera travessa el torrent esmentat, el qual és paral·lel al camí veïnal anomenat també de Malhivern. Aquest camí dona accés directe a la part excavada del jaciment, actualment visitable. El jaciment rep el nom de Can Terrers per la proximitat de la masia del mateix nom, situada a l'oest de les restes.

Fins poc després de la guerra civil, la zona formava part d'un bosc d'alzines centenàries conegut popularment amb el topònim de *La Xambonera* i destinat a vedat per la caça de conills. A principis del segle XX, la *Xambonera*, juntament amb el més popular bosc de Can Terrers, va esdevenir un important indret d'esbarjo on es celebraren festivals poètics i teatrals de renom nacional.

Vers els anys 40, el bosc va ser tallat per facilitar el conreu de cereals i d'avellaners. Durant aquest procés es va destruir bona part de les estructures de la vil·la que s'havien conservat en superfície i fins i tot algunes de soterrades. Vers els anys 70, el terreny, ben comunicat a través de carretera i ferrocarril, va ser comprat per la família Camp, actual propietària dels terrenys, per instal·lar-hi una important fàbrica de detergents. Això no obstant, el canvi d'emplaçament de l'esmentada fàbrica va possibilitar la continuïtat de les tasques de conreu, que s'han mantingut fins avui dia, malgrat la recent urbanització dels terrenys circumdants.

3.- Context Històric i Arqueològic

La comarca del Vallès va ser una de les zones més ràpidament romanitzades de Catalunya. El pas de la *Via Augusta* i d'altres vies romanes importants (*Via d'Iluro* a *Aqua Calidae*, Camí del Congost etc.), van facilitar l'establiment de nombrosos assentaments agrícoles que articularen una nova organització del territori i condicionaren la posterior distribució del poblament.

Els primers establiments romans del Vallès Oriental daten de finals del segle II aC, tot i que la majoria es situen cronològicament al segle I aC. Es concentren en tres àrees principals: la vall del Mogent, la vall del Tenes i la vall del Congost, zones al·luvials molt aptes per l'agricultura. És a la conca del riu Congost on es localitza el poblament romà més antic de la comarca.⁷

Les tasques de prospecció arqueològica endegades als anys 50 i continuades a través de les cartes arqueològiques comarcals han evidenciat un procés de romanització molt intens l'origen del qual cal situar-lo en època republicana. Del segle II aC destaquen assentaments com Can Martí, a Samalús o Santa Digna i la Bòbila

⁴ Vegeu: Mapa geològic de Catalunya 1:250.000 editat pel Servei Cartogràfic de Catalunya de l'I.C.C. 1989.

⁵ Segons la *Cartografia Militar de España* (Mapa General, Sèrie L, La Garriga, 37-14 /364, Escala 1:50.000)

⁶ Segons l'Institut Cartogràfic de Catalunya (FMTN 364, Full 292XII2, Escala 1:5.000)

⁷ Vegeu Arrizabalaga *et al* 1984, pàg.84.

Ramoneda a les Franqueses del Vallès. Del segle I aC, a més de Can Terrers, destaquen els assentaments de Can Berengueret a Samalús o Can Bertran, a les Franqueses del Vallès. Durant l'època alt-imperial el nombre de jaciments s'incrementa considerablement, amb la creació de nombroses *villae* i *vici* de nova planta com Santa Maria de Llerona a les Franqueses del Vallès, el Pedró i Ca n'Ílla a La Garriga o Can Llivants a Samalús. El nombre d'establiments documentats en època baix-imperial és inferior, fet que tradicionalment ha estat interpretat com un retrocés del poblament, encara que, tal vegada, podrien respondre a un canvi en la distribució territorial de les propietats, les quals s'haguessin concentrat en predis de major extensió.⁸

L'ocupació romana del municipi de La Garriga s'articula a l'entorn de la via romana que discorre de forma paral·lela al riu Congost. L'elaboració de l'inventari del patrimoni històric i arqueològic municipal va permetre documentar un total de 35 jaciments romans.⁹ L'anàlisi de la dispersió espacial d'aquests jaciments mostra una clara tendència a ocupar les zones planeres i les cotes baixes, a l'entorn de la via esmentada. En època republicana el poblament es concentra prioritàriament a la zona septentrional del municipi, mentre que durant el període imperial tendeix a créixer vers la zona central i meridional. Els jaciments septentrionals es desocupen progressivament durant l'alt imperi. En canvi, els jaciments meridionals, situats en una zona més idònia per l'explotació agropecuària, perduren al llarg del període baix-imperial.

La vil·la de Can Terrers és l'única que ha estat excavada modernament i presenta una pervivència cronològica molt àmplia. Els materials més tardans que ha proporcionat s'adscriuen als segles IV i V dC. Això no obstant, diversos autors han destacat la possibilitat d'una ocupació tardoantiga que enllaçaria amb el període alt-medieval, documentat a l'ermita romànica de Santa Maria del Camí. Al interior d'aquesta ermita es conserva una làpida sepulcral pertanyent a *Xixilo*, filla del comte Guifré el Pilós. L'esmentada làpida reaprofitava un bloc de marbre blanc decorat amb baix relleus de palmes i volutes que, segons J. MAURÍ, (1949) podrien datar-lo al segle V dC, enllaçant amb l'abandonament de les darreres estructures de la vil·la.¹⁰

3.1.- Antecedents

Des del 1870 es tenen notícies del jaciment de Can Terrers, que fan palesa l'existència de restes romanes en aquest indret (P. ALSIUS, 1877- R. ARABIA, 1877- E. CANIBELL, 1878).

A mitjans del s. XX, concretament en els anys 40, alguns estudiosos com ara J. MAURÍ (1949), a partir de la tala de boscos per a la seva adequació com a terres de conreu, ja hi documenta l'existència de restes romanes en aquest i en d'altres indrets del terme municipal de La Garriga.

No obstant, no serà fins a la dècada dels setanta, quan es duran a terme les primeres intervencions arqueològiques dirigides pel Sr. Ramón Pascual i el Sr. Josep Barberà, sota els auspicis del Institut de Prehistòria i Arqueologia de la Diputació de Barcelona i el Museu Arqueològic de Barcelona (J BARBERÀ, R. PASCUAL, 1973, R. PASCUAL 1976, 1979,). Aquests treballs culminaren amb la descoberta, delimitació i excavació de l'edifici del banys.

L'any 1983 el Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya, l'Ajuntament de La Garriga i el Museu de Granollers varen promoure una nova intervenció, dirigida pels arqueòlegs Sr. Albert Bacaria i Sr. Jordi Pardo, l'objectiu bàsic de la qual era la

⁸ Es un fet acceptat que aquest fenomen de concentració de la propietat es dona a d'altres zones de la Tarraconense en aquestes cronologies, per la qual cosa es de suposar que aquest es donges també en aquest territori concret.

⁹ Vegeu TENAS, M., VILA, LI., (1990): *L'arqueologia al Vallès Oriental. Perspectives de futur.* A Rev. *Lauro* núm. 1. Granollers

¹⁰ Vegeu J.Maurí, 1949, pàg.30.

delimitació en superfície i en extensió de les estructures de la vila, mitjançant rases longitudinals que, en cap cas, van assolir nivells arqueològics antics, tot limitant-se a la documentació d'estructures i nivells d'arrasament situats sota la capa de terra de conreu. Tanmateix es va fer una nova interpretació de les estructures excavades anteriorment. Aquesta intervenció va delimitar un àrea de 3500 m² construïts en diferents fases. Es varen identificar tres conjunts d'estructures: la zona excavada anteriorment, corresponent als banys (*balneum*), una zona d'ampliació amb la presència de paviments d'*opus signinum*, identificada com a la *pars rustica* i la zona residencial corresponent a la *pars urbana*. Malgrat no poder excavar en extensió els conjunts i no disposar d'una seqüència estratigràfica, aquests autors hi identifiquen dues fases constructives ben diferenciades a partir de les restes materials recuperades en superfície i en la intervenció dels anys 70. La fase més antiga (s. I aC) correspon al primer moment constructiu. En aquesta fase es situen els nivells fundacionals de l'edifici dels banys així com tota una sèrie d'estructures situades a la part superior del camp de conreu ubicat a l'est, corresponents a l'àrea residencial. La segona fase, cronològicament posterior al s. II dC, és d'ampliació amb noves àrees i dependències de treball, amb un creixement d'estructures vers el NO de la part residencial. Tanmateix també es varen documentar d'altres estructures situades a l'entorn del jaciment, com ara un possible forn circular situat al NE, tallat pel marge meridional per a construir l'actual camí d'accés al bosc de Can Terrers, paral·lel al Torrent de Malhivern o Riera de Samalús, així com una gran estructura hidràulica situada encara més al NE, a l'entrada del bosc des de l'esmentat camí, identificada com un aqüeducte, que travessa aquest torrent en direcció a la vil·la.¹¹ Tal com ja hem esmentat, a partir de l'estudi dels materials recuperats, l'amortització de les diferents estructures es situen en l'antiguitat tardana segles IV-V dC, la qual cosa denota una perduració d'ocupació i/o freqüentació, que alguns autors perllonguen fins a època alt-medieval.¹²

La següent intervenció es va dur a terme l'any 1990. El Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya i l'Àrea d'Arqueologia del Museu de Granollers, seguint una sol·licitud de l'Ajuntament de La Garriga, van fer amb caràcter d'urgència, la supervisió arqueològica d'unes obres que la companyia Telefònica va efectuar en els terrenys situats a l'oest de l'edifici dels banys. Aquesta intervenció dirigida per l'arqueòloga Sra. Montserrat Tenas, va permetre d'una banda, fer prospeccions en una zona fins aleshores inèdita i d'altra banda determinar el límit occidental del jaciment, el qual no es va poder establir en l'anterior campanya del 1983. La intervenció es va centrar en el seguiment de l'obertura de dues caixes de registre i una rasa de més de 200 metres de longitud paral·lela al traçat de l'antiga carretera N-152. Es varen poder documentar a l'angle sud-est d'aquesta àrea, una sèrie de murs d'una certa entitat, pertanyents a una estructura indeterminada, corresponent a la primera fase constructiva de la vil·la; així com un nivell de pavimentació d'argamassa per sobre d'una preparació de còdols, de cronologia incerta, sota l'actual camí de Malhivern a uns 40 metres al nord de l'estructura anterior. També es varen registrar nivells d'enderroc amb material constructiu romà (*tegulae*, *imbrices*, morter, còdols etc.), els quals superaven en extensió els límits de la rasa.

L'any 1993 l'empresa ESTRAT S.C.P. va iniciar un programa de dinamització i posta en valor de les restes arqueològiques, mitjançant la restauració i reintegració parcial de les estructures i l'adequació del jaciment per a la visita pública, en el marc del **Projecte arqueològic de Can Terrers**, finançat per l'Ajuntament de La Garriga i la propietat dels terrenys (família Camp), amb la col·laboració del Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya i la Diputació de Barcelona.

¹¹ Vegeu Plànol 2 Vil·la Romana de Can Terrers. Delimitació BCIN. Novembre de 2000. E: 1/500.

¹² Vegeu nota 9 i COLL, J. M., ROIG, J., (1998): *L'antiguitat tardana al Vallès Oriental, algunes consideracions*, a Revista *Lauro*, núm. 14. Granollers.

Entre aquestes actuacions cal destacar:

- Diverses campanyes de consolidació i restauració de les estructures els anys 1993,1995,1996 i 1997.
- Una campanya d'arranjament de l'entorn l'any 1994 i l'any 1999.
- Una campanya de prospecció geofísica i arqueològica amb la consegüent delimitació del jaciment per a la seva incoació com a BCIN, l'any 1995.
- Una campanya de neteja general de vegetació i consolidació de diverses estructures i arrebossats, l'any 1998.
- Una darrera campanya de neteja general de vegetació,, corresponent a la primera fase d'intervenció d'adequació i arranjament objecte d'aquesta memòria, l'any 2001.

4.- Motius de la Intervenció

El **Projecte arqueològic de Can Terrers** preveu tres objectius primordials:

- 1.- La protecció legal i física del jaciment.
- 2.- El desenvolupament d'un programa d'investigació arqueològica a llarg termini.
- 3.- La dinamització cultural de la vil·la.¹³

Tal com ja s'ha esmentat, des del 1993 s'han anat efectuant tot un seguit d'actuacions en aquest sentit que han portat a desenvolupar diferents campanyes d'intervenció (reexcavació, neteja, consolidació, reintegració, restauració etc.), de les diferents estructures excavades els anys 70, corresponents majoritàriament al sector dels banys.¹⁴

Durant l'any 2001, es varen programar dues campanyes de neteja, arranjament, consolidació i adequació del jaciment per a la visita pública, amb motiu de la seva declaració com a Bé Cultural d'Interès Nacional, (BCIN), en la categoria de zona arqueològica, la qual es va aprovar definitivament el dia 3 d'abril de 2001 per part de la Generalitat de Catalunya.

Aprofitant d'una banda aquesta declaració i d'altra la celebració durant el mes de setembre de les Jornades Europees del Patrimoni 2001, des de la Regidoria de Cultura de l'Ajuntament de La Garriga i des de la Direcció General del Patrimoni Cultural, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, es decidí efectuar tota una sèrie d'actes amb l'objectiu de presentar de forma oficial i pública els resultats de les diverses campanyes d'adequació dutes a terme fins el moment.

Aquestes darreres intervencions doncs, s'inscriuen dins aquesta dinàmica d'actuació, permetent l'adequació del jaciment per a la visita pública i dotant aquest de les infraestructures mínimes necessàries a nivell museogràfic, (accessos, recorregut, senyalització etc.) per tal de fomentar el seu coneixement, difusió i divulgació.

5.- Desenvolupament dels Treballs

Els treballs objecte d'aquesta segona campanya d'intervenció s'iniciaren el dia 17 de setembre de 2001 i es perllongaren fins el 28 de setembre de 2001. La campanya va ser dirigida per l'arqueòleg Sr. Antoni Martín i Oliveras i coordinada per l'arqueòleg

¹³ Vegeu nota 3.

¹⁴ Vegeu apartat anterior 3.1.-Antecedents.

Entre aquestes actuacions cal destacar:

- Diverses campanyes de consolidació i restauració de les estructures els anys 1993,1995,1996 i 1997.
- Una campanya d'arranjament de l'entorn l'any 1994 i l'any 1999.
- Una campanya de prospecció geofísica i arqueològica amb la consegüent delimitació del jaciment per a la seva incoació com a BCIN, l'any 1995.
- Una campanya de neteja general de vegetació i consolidació de diverses estructures i arrebossats, l'any 1998.
- Una darrera campanya de neteja general de vegetació,, corresponent a la primera fase d'intervenció d'adequació i arranjament objecte d'aquesta memòria, l'any 2001.

4.- Motius de la Intervenció

El **Projecte arqueològic de Can Terrers** preveu tres objectius primordials:

- 1.- La protecció legal i física del jaciment.
- 2.- El desenvolupament d'un programa d'investigació arqueològica a llarg termini.
- 3.- La dinamització cultural de la vil·la.¹³

Tal com ja s'ha esmentat, des del 1993 s'han anat efectuant tot un seguit d'actuacions en aquest sentit que han portat a desenvolupar diferents campanyes d'intervenció (reexcavació, neteja, consolidació, reintegració, restauració etc.), de les diferents estructures excavades els anys 70, corresponents majoritàriament al sector dels banys.¹⁴

Durant l'any 2001, es varen programar dues campanyes de neteja, arranjament, consolidació i adequació del jaciment per a la visita pública, amb motiu de la seva declaració com a Bé Cultural d'Interès Nacional, (BCIN), en la categoria de zona arqueològica, la qual es va aprovar definitivament el dia 3 d'abril de 2001 per part de la Generalitat de Catalunya.

Aprofitant d'una banda aquesta declaració i d'altra la celebració durant el mes de setembre de les Jornades Europees del Patrimoni 2001, des de la Regidoria de Cultura de l'Ajuntament de La Garriga i des de la Direcció General del Patrimoni Cultural, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, es decidí efectuar tota una sèrie d'actes amb l'objectiu de presentar de forma oficial i pública els resultats de les diverses campanyes d'adequació dutes a terme fins el moment.

Aquestes darreres intervencions doncs, s'inscriuen dins aquesta dinàmica d'actuació, permetent l'adequació del jaciment per a la visita pública i dotant aquest de les infraestructures mínimes necessàries a nivell museogràfic, (accessos, recorregut, senyalització etc.) per tal de fomentar el seu coneixement, difusió i divulgació.

5.- Desenvolupament dels Treballs

Els treballs objecte d'aquesta segona campanya d'intervenció s'iniciaren el dia 17 de setembre de 2001 i es perllongaren fins el 28 de setembre de 2001. La campanya va ser dirigida per l'arqueòleg Sr. Antoni Martín i Oliveras i coordinada per l'arqueòleg

¹³ Vegeu nota 3.

¹⁴ Vegeu apartat anterior 3.1.-Antecedents.

Entre aquestes actuacions cal destacar:

- Diverses campanyes de consolidació i restauració de les estructures els anys 1993,1995,1996 i 1997.
- Una campanya d'arranjament de l'entorn l'any 1994 i l'any 1999.
- Una campanya de prospecció geofísica i arqueològica amb la consegüent delimitació del jaciment per a la seva incoació com a BCIN, l'any 1995.
- Una campanya de neteja general de vegetació i consolidació de diverses estructures i arrebossats, l'any 1998.
- Una darrera campanya de neteja general de vegetació,, corresponent a la primera fase d'intervenció d'adequació i arranjament objecte d'aquesta memòria, l'any 2001.

4.- Motius de la Intervenció

El **Projecte arqueològic de Can Terrers** preveu tres objectius primordials:

- 1.- La protecció legal i física del jaciment.
- 2.- El desenvolupament d'un programa d'investigació arqueològica a llarg termini.
- 3.- La dinamització cultural de la vil·la.¹³

Tal com ja s'ha esmentat, des del 1993 s'han anat efectuant tot un seguit d'actuacions en aquest sentit que han portat a desenvolupar diferents campanyes d'intervenció (reexcavació, neteja, consolidació, reintegració, restauració etc.), de les diferents estructures excavades els anys 70, corresponents majoritàriament al sector dels banys.¹⁴

Durant l'any 2001, es varen programar dues campanyes de neteja, arranjament, consolidació i adequació del jaciment per a la visita pública, amb motiu de la seva declaració com a Bé Cultural d'Interès Nacional, (BCIN), en la categoria de zona arqueològica, la qual es va aprovar definitivament el dia 3 d'abril de 2001 per part de la Generalitat de Catalunya.

Aprofitant d'una banda aquesta declaració i d'altra la celebració durant el mes de setembre de les Jornades Europees del Patrimoni 2001, des de la Regidoria de Cultura de l'Ajuntament de La Garriga i des de la Direcció General del Patrimoni Cultural, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, es decidí efectuar tota una sèrie d'actes amb l'objectiu de presentar de forma oficial i pública els resultats de les diverses campanyes d'adequació dutes a terme fins el moment.

Aquestes darreres intervencions doncs, s'inscriuen dins aquesta dinàmica d'actuació, permetent l'adequació del jaciment per a la visita pública i dotant aquest de les infraestructures mínimes necessàries a nivell museogràfic, (accessos, recorregut, senyalització etc.) per tal de fomentar el seu coneixement, difusió i divulgació.

5.- Desenvolupament dels Treballs

Els treballs objecte d'aquesta segona campanya d'intervenció s'iniciaren el dia 17 de setembre de 2001 i es perllongaren fins el 28 de setembre de 2001. La campanya va ser dirigida per l'arqueòleg Sr. Antoni Martín i Oliveras i coordinada per l'arqueòleg

¹³ Vegeu nota 3.

¹⁴ Vegeu apartat anterior 3.1.-Antecedents.

Sr. Lluís Vila i Bonamusa (ESTRAT SCP). En les tasques de neteja, consolidació i restauració de paraments i revestiments es va comptar amb la tècnica restauradora Sra. Maria Lluïsa Matas, assistida per la Sra. Aida Alarcós i l'assessorament tècnic de la restauradora Sr. Silvia Garriga i Casteblanque. Els treballs de neteja de talussos, aportació, compactació i piconat de terres per a la construcció del camí i de l'esplanada lúdica es varen encarregar a l'empresa Leiro Piedra Natural SA. La instal·lació de marges, escales, grades de fusta i la hidrosembra, la va realitzar l'empresa Naturalea Conservació S.L. Cal citar la participació dels membres de la Brigada Municipal de l'Ajuntament de La Garriga els quals varen col·laborar en el transport de materials i en la neteja final del jaciment.

Els treballs s'iniciaren amb la neteja de la vegetació de tot el recinte i de les diferents estructures. En aquest sentit es va disposar d'un peó aportat per l'Ajuntament de La Garriga mitjançant un pla ocupacional. Paral·lelament amb la màquina retroexcavadora es varen desbrossar els diferents talussos i es varen aportar les terres de base del camí i de l'esplanada lúdica, començant pel tram superior, de nord a sud, fins a descendir per la rampa meridional fins el tram inferior.

Posteriorment es va procedir a compactar aquestes terres mitjançant una piconadora. Mentrestant, en els trams ja finalitzats, l'empresa encarregada va procedir a la instal·lació dels marges de fusta tractada. Alhora que l'equip de restauració procedia a la consolidació de les diferents estructures dels banys, refent les cintes de morter que remarquen les parts reintegrades dels murs i practicant anastilòsi en els revestiments que calien.

Una vegada finalitzada la instal·lació dels marges en tot el perímetre del vial i l'esplanada, es va procedir a la instal·lació de les grades a l'esplanada i les escales d'accés al nivell superior pel cantó nord, a través del petit bosc d'alzines. Mentrestant la màquina retroexcavadora anava aportant i cobrint la superfície del camí amb grava de color gris de format petit, per tal de donar un aspecte regular i uniforme a aquest.

Les darreres actuacions van consistir en la construcció d'una trenca de desguàs en el tram superior del camí de 75 metres de longitud, paral·lela al seu traçat. La instal·lació de faristols i panells explicatius a les diferents sales dels banys per a facilitar la visita, tant guiada com lliure. I la regularització dels nivells de circulació de les diferents estances no pavimentades, amb la protecció de les estructures mitjançant tela geotèxtil i l'aportació de graveta de marmolina rogenca per a cobrir aquesta i donar un aspecte uniforme.

Finalment es va procedir a la hidrosembra de tot l'entorn, sobretot dels talussos, mitjançant un compost herbaci tintat amb color verd.

6.- Descripció de les estructures i de la intervenció.

Totes les estructures visibles del jaciment, malgrat la distinció cronològica de les dues grans fases constructives abans esmentades, pel que fa a la seva factura i a la agrupació en diferents sectors corresponents a les diferents *pars* d'una vil·la romana clàssica (*pars urbana*, *pars rústica* i *pars fructuària*); podríem afirmar que formen un conjunt que subdividirem *grasso modo* i a efectes descriptius en dos agrupacions d'àmbits o edificis.

D'una banda tenim l'edifici dels banys (*balneum*), pertanyent a la *pars urbana* de la vil·la, situat a l'àrea més meridional del jaciment exhumat i que agrupa diferents espais, identificats com a estances i corredors de serveis, característics d'aquest tipus de construccions, vestidor o *apodyterium*, sala freda o *frigidarium*, sala tèbia o *tepidarium*, sala calenta o *caldarium*, sauna o *sudatorium*, a més a més dels seus equipaments associats, piscines, *pediluovi* i *alveus*, forn o *fornax* per a la calefacció de les diverses estances amb el sistema d' *hypocaustum*, canalitzacions etc.

Sr. Lluís Vila i Bonamusa (ESTRAT SCP). En les tasques de neteja, consolidació i restauració de paraments i revestiments es va comptar amb la tècnica restauradora Sra. Maria Lluïsa Matas, assistida per la Sra. Aida Alarcós i l'assessorament tècnic de la restauradora Sr. Silvia Garriga i Casteblanque. Els treballs de neteja de talussos, aportació, compactació i piconat de terres per a la construcció del camí i de l'esplanada lúdica es varen encarregar a l'empresa Leiro Piedra Natural SA. La instal·lació de marges, escales, grades de fusta i la hidrosembra, la va realitzar l'empresa Naturalea Conservació S.L. Cal citar la participació dels membres de la Brigada Municipal de l'Ajuntament de La Garriga els quals varen col·laborar en el transport de materials i en la neteja final del jaciment.

Els treballs s'iniciaren amb la neteja de la vegetació de tot el recinte i de les diferents estructures. En aquest sentit es va disposar d'un peó aportat per l'Ajuntament de La Garriga mitjançant un pla ocupacional. Paral·lelament amb la màquina retroexcavadora es varen desbrossar els diferents talussos i es varen aportar les terres de base del camí i de l'esplanada lúdica, començant pel tram superior, de nord a sud, fins a descendir per la rampa meridional fins el tram inferior.

Posteriorment es va procedir a compactar aquestes terres mitjançant una piconadora. Mentrestant, en els trams ja finalitzats, l'empresa encarregada va procedir a la instal·lació dels marges de fusta tractada. Alhora que l'equip de restauració procedia a la consolidació de les diferents estructures dels banys, refent les cintes de morter que remarquen les parts reintegrades dels murs i practicant anastilòsi en els revestiments que calien.

Una vegada finalitzada la instal·lació dels marges en tot el perímetre del vial i l'esplanada, es va procedir a la instal·lació de les grades a l'esplanada i les escales d'accés al nivell superior pel cantó nord, a través del petit bosc d'alzines. Mentrestant la màquina retroexcavadora anava aportant i cobrint la superfície del camí amb grava de color gris de format petit, per tal de donar un aspecte regular i uniforme a aquest.

Les darreres actuacions van consistir en la construcció d'una trenca de desguàs en el tram superior del camí de 75 metres de longitud, paral·lela al seu traçat. La instal·lació de faristols i panells explicatius a les diferents sales dels banys per a facilitar la visita, tant guiada com lliure. I la regularització dels nivells de circulació de les diferents estances no pavimentades, amb la protecció de les estructures mitjançant tela geotèxtil i l'aportació de graveta de marmolina rogenca per a cobrir aquesta i donar un aspecte uniforme.

Finalment es va procedir a la hidrosembra de tot l'entorn, sobretot dels talussos, mitjançant un compost herbaci tintat amb color verd.

6.- Descripció de les estructures i de la intervenció.

Totes les estructures visibles del jaciment, malgrat la distinció cronològica de les dues grans fases constructives abans esmentades, pel que fa a la seva factura i a la agrupació en diferents sectors corresponents a les diferents *pars* d'una vil·la romana clàssica (*pars urbana*, *pars rústica* i *pars fructuària*); podríem afirmar que formen un conjunt que subdividirem *grasso modo* i a efectes descriptius en dos agrupacions d'àmbits o edificis.

D'una banda tenim l'edifici dels banys (*balneum*), pertanyent a la *pars urbana* de la vil·la, situat a l'àrea més meridional del jaciment exhumat i que agrupa diferents espais, identificats com a estances i corredors de serveis, característics d'aquest tipus de construccions, vestidor o *apodyterium*, sala freda o *frigidarium*, sala tèbia o *tepidarium*, sala calenta o *caldarium*, sauna o *sudatorium*, a més a més dels seus equipaments associats, piscines, *pediluovi* i *alveus*, forn o *fornax* per a la calefacció de les diverses estances amb el sistema d' *hypocaustum*, canalitzacions etc.

D'altra banda tenim l'edifici que anomenarem del mur de contraforts, format per un conjunt d'estructures situades al nord de les anteriors, les quals majorment encara no s'han excavat. Entre aquestes, al marge d'alguna estança pavimentada amb *opus signinum*, destaca un gran mur de quasi tres metres d'alçada situat a ponent, que actua com a contenció de terres, el qual es visible des de qualsevol punt de la plana occidental i que presenta tota una sèrie d'estructures associades a modus de contraforts en el seu traçat. Aquest configura el recorregut del jaciment, car paral·lel al seu traçat transcorre el tram del camí inferior.

Pel que fa a la intervenció pròpiament dita, aquesta és plantejava cobrir una sèrie d'objectius a fi i efecte de completar aquesta adequació i arranjamant.

6.1.- Objectius

- Recuperació de la coberta vegetal dels talussos amb criteris mediambientals.
- Frenar els problemes d'erosió dels accessos i dels talussos.
- Consolidar el camí.
- Adequar i millorar les condicions de l'esplanada lúdica, creada l'any 1999, destinada a les visites escolars i turístiques.
- Millorar la qualitat paisatgística del jaciment i de l'entorn.
- Ordenació del recorregut de les visites.
- Permetre l'accés a l'interior de forma guiada.

6.2.- Actuacions efectuades

Les actuacions dutes a terme el mes de setembre de 2001 són:

1. Arranjament i adequació del camí.
2. Arranjament dels talussos i creació de trenques.
3. Creació d'una esplanada per a l'ús lúdic.
4. Aportació de gravetes.
5. Instal·lació definitiva de la senyalització interior.
6. Neteja i restauració de paraments i estructures.

1.- Arranjament i adequació del camí

Arranjament del camí perimetral

La zona intervinguda es centra en el camí per a la circulació pedestre i als talussos que envolten l'edifici dels banys i l'edifici de contraforts.

Tram 1: senders superiors

Els marges del camí estaven delimitats amb troncs d'acàcies sense tractament fet que havia comportat que s'anessin degradant. Cal assenyalar, a més a més, que l'estructura del vial era discontinua i presentava amplades irregulars.

Intervenció

- Aportació de terres com a base de suport.
- Compactació i piconat de terres.
- Regularització de la superfície amb pendent transversal regular.
- Nou perfilat mecànic de 2'5 metres d'amplada mínima.
- Aportació de graveta de color gris per uniformitzar i donar un acabat homogeni a tota la superfície del vial.
- Instal·lació de marges cilíndrics de fusta tractada ambdós costats (137 mm).

- La fusta era tornejada, de Ø 137 mm, fixada mitjançant dues varetes creuades d'acer de Ø 15mm, amb petita fonamentació de ciment o amb estakes a les zones pròximes a estructures arqueològiques.
- En el camí superior el marge instal·lat és discontinu ja que s'hi va arranjar l'esplanada lúdica.

Tram 2: camí inferior dels edificis

Aquest tram del camí presentava pendents i amplades molt variades. Els talussos entre la pista i el camp estaven en mal estat, amb xaragalls i poca cobertura vegetal.

Intervenció:

- Aportació de terres com a base de suport.
- Compactació i piconat de terres.
- Regularització de la superfície amb pendent transversal regular.
- Nou perfilat mecànic de 2'5 metres d'amplada mínima.
- Instal·lació de marges cilíndrics de fusta tractada ambdós costats (137 mm).
- La fusta era tornejada, de Ø 137 mm, fixada mitjançant dues varetes creuades d'acer de Ø 15mm, amb petita fonamentació de ciment o amb estakes a les zones pròximes a estructures arqueològiques.
- Aportació de graveta de color gris per uniformitzar i donar un acabat homogeni a tota la superfície del vial.
- Creació d'un talús estable i vegetat a banda i banda.
- Cobriment de la superfície del nou talús amb terra vegetal.
- Hidrosembra herbàcia.

2.- Arranjament dels talussos i creació de trenques

Arranjament talús sud

El talús localitzat al sud de l'edifici dels banys es va estabilitzar l'any 1999 amb la instal·lació de manta orgànica. No obstant, la vegetació no hi ha créixer fet que va motivar que en aquesta intervenció s'extragués la manta orgànica, es regularitzés la superfície i es tornés a hidrosemmbrar. El seu perímetre va ser delimitat amb pal de fusta tractada abans descrit.

Intervenció

- Extracció de la manta orgànica, neteja general de la vegetació, regularització de la superfície i sembra.
- El seu perímetre va ser delimitat amb pal de fusta tractada abans descrit.

Repàs dels talussos

L'any 1999 es van realitzar diversos talussos amb troncs d'acàcia a la zona superior de l'edifici de contraforts. Aquesta intervenció ha estat revisada per tal de millorar-ne la qualitat paisatgística de l'espai ja que eren visibles des de la carretera.

Intervenció

- Instal·lació d'una xarxa de coco en els talussos i en els trams on hi havia manta orgànica.
- Amb posterioritat s'hi va efectuar hidrosembra herbàcia

Creació de trenques

Les aigües que es recollien pel sender superior erosionaven el camí d'accés i afectaven les estructures arqueològiques (dipòsit superior).

Intervenció

- Creació d'un perfilat del tram 1 que diferencia amb claredat el camí en relació el camp. Aquest perfilat s'ha efectuat mecànicament (màquina retroexcavadora) i a mà, atalussant les terres i creant una rasa de drenatge.
- La longitud de la intervenció va ser de 75 m. des del camí d'accés sud fins a l'alzinar situat al nord.

3.- Creació d'una esplanada per a l'ús lúdic

També a l'actuació de l'any 1999 es va crear una esplanada delimitada amb alguns troncs d'acàcia. La intervenció efectuada enguany estava destinada a millorar el conjunt i possibilitar que els visitants, especialment escolars, poguessin emprar aquesta estructura per seure.

- Delimitació de l'espai amb troncs de fusta tractada tornejats de 14 cm de diàmetre.
- Creació d'unes grades construïdes amb 2 troncs sobreposats de fusta tractada. El nombre de grades està formada per de tres alineacions que presenten una capacitat aproximada per a unes 45 persones assegudes.

4.- Aportació de gravetes

Seguint els criteris establerts per a la protecció dels paviments es va protegir la superfície del *fofnax* i els dipòsits superiors amb tela geotèxtil i es varen cobrir amb graveta (marmolina) de color rosat. Aquesta graveta ha estat emprada com cobriment de protecció dels àmbits interiors relacionats amb l'edifici dels banys i els dipòsits.

5.- Instal·lació definitiva de la senyalització interior

Mitjançant faristols i suports metàl·lics s'han fixat panells explicatius a les diferents estances dels banys per a millorar la comprensió de les restes, tant en la visita guiada com en la visita lliure del jaciment. Aquests panells, amb una protecció aïllant de PVC que els recobreix i els protegeix de les inclemències climàtiques, ofereixen una imatge i un disseny unitari amb els fullets explicatius que s'han editat per complementar la visita guiada.

6.- Neteja i restauració de paraments i estructures

Tal i com ja s'ha esmentat, el jaciment havia estat objecte amb anterioritat de diferents intervencions de restauració (neteja, consolidació, reintegració etc.) a fi i efecte de fer més comprensibles les diferents estructures arquitectòniques antigues i ajudar al discurs interpretatiu i explicatiu de tot el conjunt.

Les principals intervencions en aquest sentit s'havien centrat bàsicament en les estructures de l'edifici dels banys; ja que, d'una banda la seva museïtzació era prioritària al tractar-se de l'únic sector del jaciment esgotat arqueològicament pel que fa a la seva excavació i d'altra banda era el sector amb més risc de degradació per la seva exposició permanent a l'aire lliure.

Aquestes intervencions, no obstant, es varen efectuar seguint uns criteris que s'han mantingut en les diferents actuacions i que creiem s'haurien de recordar.

Criteris de Restauració

Els criteris de restauració que s'han adoptat en el **Projecte Arqueològic de Can Terrers**, són els que marquen les normes vigents, acceptades internacionalment en les Cartes de Restauració (Atenes 1931, Venècia 1964 i *Del Restauro* 1987).

Els més destacats dels quals son:

- La llegibilitat de les intervencions realitzades i l'estabilitat i reversibilitat dels materials utilitzats.
- La intervenció mínima, respectant al màxim les estructures originals, priman la consolidació i conservació, amb la reintegració estrictament necessària.
- Per consolidar les estructures, s'ha optat per utilitzar el morter tradicional (calç apagada i sorra de riu barrejada amb aigua).
- En les reintegracions i anastilòsis de murs, paraments i revestiments s'empren materials de construcció que procedeixen majoritàriament del mateix jaciment (còdols, maons etc.).
- Per diferenciar les parts restaurades de les originals s'apliquen unes cintes, a modus de bordó de secció rectangular, de dos centímetres de gruix, fetes amb morter i tintades amb ocre que remarquen les parts noves.
- A més a més s'han afegit uns petits triangles per indicar les zones restaurades, davant la dificultat del públic visitant en distingir les consolidacions realitzades a les parts superiors dels murs de les reintegracions sobretot pel que fa a les fonamentacions.
- Les estructures arqueològiques que requereixen un reforç per evitar-ne l'esfondrament es refonamenten amb diferents tipus de materials constructius segons les necessitats.
- En tots els casos es recobreixen aquests materials amb arrebossats de morter de calç i sorra que posteriorment es tenyeixen amb terra de l'entorn.
- Aquesta mesura serveix per evitar la possible confusió d'aquestes estructures de reforç amb les estructures arqueològiques originals.

Intervenció

Pel que fa a les actuacions concretes dutes a terme durant la intervenció objecte d'aquesta memòria, aquestes han consistit bàsicament en:

- Neteja general de murs, paraments i revestiments, mitjançant eines i materials mecànics (bisturi, espàtules, esponges naturals, aigua destil·lada etc.).
- Bisellat general de les vores dels revestiments mitjançant morter de calç tenyit i sorra rentada.

- Consolidació, i reintegració amb pedra i morter de calç apagada i sorra rentada als murs i paraments i a les zones on es necessita per a la consolidació dels revestiments. Practicant reintegració d'aquests i anastilòsi, si s'escau, mitjançant injecció de morter en els revestiments hidràulics aixecats del suport o amb problemes de descohesió del material .
- Repàs de cintes i bordons de senyalització de zones reintegrades de murs i paraments.

7.- Conclusions i valoració

Tal com hem vist en la descripció de les diferents actuacions efectuades al jaciment de la vil·la romana de Can Terrers, tant les corresponents als treballs efectuats en aquesta darrera intervenció com en les anteriors, aquestes han estat destinades majoritàriament a millorar el seu entorn i els diferents serveis i elements museogràfics per tal d'adequar el jaciment per a la visita pública i permetre la seva posta en valor i la seva dinamització com a equipament i recurs cultural.

La importància històrica i arqueològica del jaciment pel que fa a l'entitat de les seves estructures és ben palesa.

No obstant això, atenent que la intervenció objecte d'aquesta memòria no ha suposat en cap cas la remoció de sediments de naturalesa arqueològica, no entrarem en la valoració històrica, tècnica i científica de les restes, car considerem que aquesta s'hauria de tractar en *ulteriors* treballs d'excavació arqueològica pròpiament dita; sobretot pel que fa a la seva interpretació funcional, a la seqüència estratigràfica i a la situació cronològica de les diferents estructures i fases constructives, tot complementant aquest discurs amb l'estudi exhaustiu dels materials recuperats durant l'excavació.

No obstant això, en aquesta memòria hem volgut deixar constància de l'entitat de les estructures, fent una descripció general de les restes que configuren el jaciment i situant-les en el seu context històric i arqueològic a partir de les dades que disposem en la bibliografia general i específica al respecte.

Atenent a la seva llarga perduració cronològica, sens dubte, la seva excavació en futures intervencions arqueològiques generaran moltes dades per poder comprendre els processos de la romanització, l'evolució de la cultura material, les pautes d'assentament i la configuració del territori en època romana.

Tanmateix s'ha fet una descripció tècnica de les diferents actuacions efectuades, encaminades a assolir els objectius bàsics de la intervenció marcats pel **Projecte Arqueològic de Can Terrers**.

Barcelona 31 de desembre de 2003

- Antoni ~~Martín~~ Oliveras-
Arqueòleg Col·legiat núm. 32576

- Consolidació, i reintegració amb pedra i morter de calç apagada i sorra rentada als murs i paraments i a les zones on es necessita per a la consolidació dels revestiments. Practicant reintegració d'aquests i anastilòsi, si s'escau, mitjançant injecció de morter en els revestiments hidràulics aixecats del suport o amb problemes de descohesió del material .
- Repàs de cintes i bordons de senyalització de zones reintegrades de murs i paraments.

7.- Conclusions i valoració

Tal com hem vist en la descripció de les diferents actuacions efectuades al jaciment de la vil·la romana de Can Terrers, tant les corresponents als treballs efectuats en aquesta darrera intervenció com en les anteriors, aquestes han estat destinades majoritàriament a millorar el seu entorn i els diferents serveis i elements museogràfics per tal d'adequar el jaciment per a la visita pública i permetre la seva posta en valor i la seva dinamització com a equipament i recurs cultural.

La importància històrica i arqueològica del jaciment pel que fa a l'entitat de les seves estructures és ben palesa.

No obstant això, atenent que la intervenció objecte d'aquesta memòria no ha suposat en cap cas la remoció de sediments de naturalesa arqueològica, no entrarem en la valoració històrica, tècnica i científica de les restes, car considerem que aquesta s'hauria de tractar en *ulteriors* treballs d'excavació arqueològica pròpiament dita; sobretot pel que fa a la seva interpretació funcional, a la seqüència estratigràfica i a la situació cronològica de les diferents estructures i fases constructives, tot complementant aquest discurs amb l'estudi exhaustiu dels materials recuperats durant l'excavació.

No obstant això, en aquesta memòria hem volgut deixar constància de l'entitat de les estructures, fent una descripció general de les restes que configuren el jaciment i situant-les en el seu context històric i arqueològic a partir de les dades que disposem en la bibliografia general i específica al respecte.

Atenent a la seva llarga perduració cronològica, sens dubte, la seva excavació en futures intervencions arqueològiques generaran moltes dades per poder comprendre els processos de la romanització, l'evolució de la cultura material, les pautes d'assentament i la configuració del territori en època romana.

Tanmateix s'ha fet una descripció tècnica de les diferents actuacions efectuades, encaminades a assolir els objectius bàsics de la intervenció marcats pel **Projecte Arqueològic de Can Terrers**.

Barcelona 31 de desembre de 2003

- Antoni Martín i Oliveras-
Arqueòleg Col·legiat núm. 32576

8.- Bibliografia

- ALSIUS, P. (1877): *Restes romanes a La Garriga* a Memòries de l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques I. Barcelona.
- ARABIA, R. (1877): *Excursió a La Garriga, Ripoll, Núria i Sant Joan de les Abadesses* a Memòries de l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques I. Barcelona.
- ADAM, J.P., (1996): *La construcción romana, materiales y técnicas*. León.
- ARRIZABALGA, A., PARDO, J.; SADURNI, J. (1984) : *Els orígens de Granollers i el Vallès Oriental*, Caixa d'Estalvis de Catalunya, Granollers.
- BACARIA, A. (1991): *Can Terrés*. a Reunió Cadma. Barcelona.
- BACARIA, A., PARDO, J., TENAS, M. (1993): *Can Terrés. La Garriga* a Anuari d'intervencions arqueològiques a Catalunya. Època romana. Antiguitat tardana. Campanyes 1982-1989, pàg. 284-285. Departament de Cultura, Generalitat de Catalunya. Barcelona.
- BALVEY, T. (1927): *La importància del Vallès en època romana* a Revista. La Gralla, Festa Major 1927, Granollers.
- BARBERÀ, J., PASCUAL, R. (1973): *La villa romana de Can Terrés (La Garriga)* a Revista de Informació Arqueològica núm. 12, pàg. 152-153, Barcelona.
- BERTRAN, J., (1993): *L'estructura geològica del Vallès Oriental. Síntesi divulgativa* a Revista. *Lauro*, núm. 5, pàg.16-21 Granollers.
- CANIBELL, E. (1878): *Excursió a La Garriga* a Memòries de l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques II. Barcelona.
- COLL, J.M., ROIG, J. (1998): *L'antiguitat tardana al Vallès Oriental: Algunes consideracions* a Revista *Lauro*, núm.14, Granollers.
- ESTRADA, J. (1965): *Síntesis arqueològica de Granollers y sus alrededores*, Museu de Granollers, Granollers.
- ESTRADA, J. (1993): *Granollers a l'antiguitat*. Granollers.
- GINOUVÈS, R (1992): *Dictionnaire méthodique de l'architecture grecque et romaine, vol II*, Roma.
- JÁRREGA, R. (1995): *Aproximació a l'estudi de l'antiguitat tardana al Vallès Oriental* a Revista *Limes* nùms.4 i 5, Cerdanyola del Vallès.
- MAURÍ, J. (1949): *Història de la Garriga. Volum I*. L'Hospitalet de Llobregat.
- MAYER, M., RODÀ, I. (1984) : *La Romanització del Vallès segons l'Epigrafia*, Museu d'Història de Sabadell, Sabadell.
- PÀMIÉS, A., PARDO, J. (1987): *La vil·la romana de Can Terrés (La Garriga)* a Actes de les Jornades Internacionals d'Arqueologia Romana de Granollers. Granollers.
- PARDO, J. (1984): *Noves dades del procés de romanització al Vallès Oriental* a actes del VI Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà. Puigcerdà.
- PARDO, J. (1986): *La romanització del Vallès* a Estudis de Granollers i del Vallès Oriental. Aproximació al medi natural i a la història de Granollers. Servei Municipal de Cultura de la Ajuntament de Granollers. Granollers.
- PARDO, J. (1989): *La romanització del Vallès* a Revista d'estudis de Granollers i el Vallès Oriental, núm. 1, Granollers.

PARDO, J. (1990): *Transformació del paisatge i organització del poblament en època romana al Vallès Oriental* a Limes, Revista del Centre de Recerques Arqueològiques de Cerdanyola, (C.R.A.C.), Cerdanyola del Vallès.

PASCUAL, R. (1976): *La Villa Romana de Can Terrés (La Garriga)* a Revista de Informació Arqueològica n° 20-21, pág. 66-67. Barcelona.

PASCUAL, R., (1977): *Las Termas de Can Terrés (La Garriga)* a Revista de Informació Arqueològica n°25, Barcelona.

PÉREZ, P.; TENAS, M., (1991): *Darreres intervencions arqueològiques al Vallès Oriental* a Revista *Lauro*, núm. 2, pàgs.21-24, Granollers.

TENAS, M., VILA, LI. (1996): *Breu història de les intervencions arqueològiques a la vil·la romana de Can Terrés* a *Analecta d'Història Garriguenca*, núm. 5. La Garriga.

TENAS, M., VILA, LI. (1997): *Vil·la romana de Can Terrés. Projecte Arqueològic* a Revista *Lauro* núm.12, Granollers.

VILA, LI., TENAS, M., OLIVERAS, I., (1993): *El Patrimoni Arqueològic de La Garriga* a *Contrapunt Monografies*. Sant Cugat del Vallès.

VILA, LI., GARRIGA, S. (2001): *Memòria de la campanya de consolidació a Can Terrers 1998 (La Garriga, Vallès Oriental)*. Dipositada al Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya, Sant Esteve de Palautordera. (Inèdita).

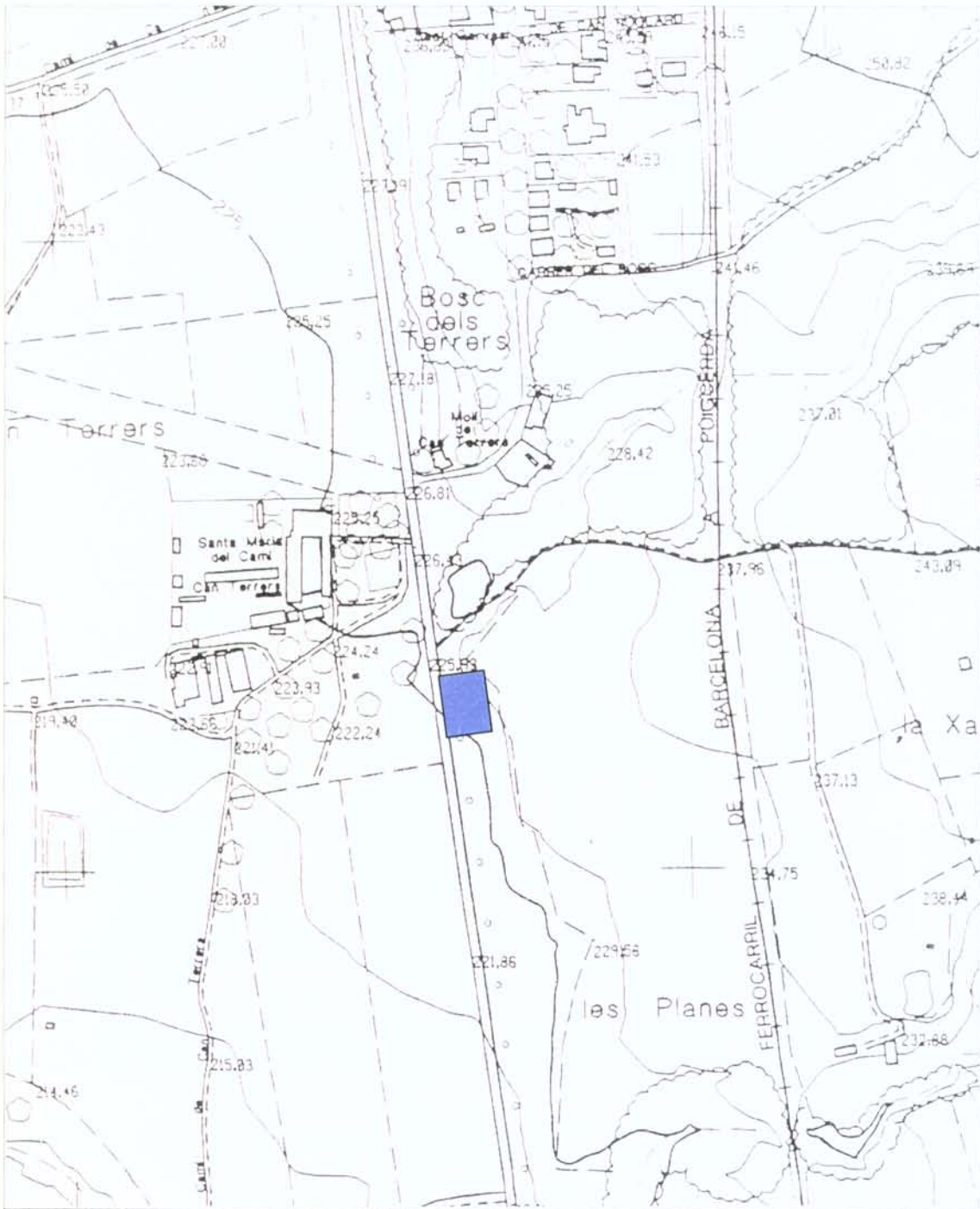
PART II

REGISTRE GRÀFIC

PLANIMETRIES I DIAPOSITIVES

9.- Planimetries

1. Plànol 01: Situació de la vil·la romana de Can Terrers (La Garriga. Vallès Oriental). Institut Cartogràfic de Catalunya, FMTN 364, Full 292XII2, Escala 1: 5.000.
2. Plànol 02: Situació topogràfica de les restes, Escala 1:500.
3. Plànol 03: Planta General de les restes, Escala 1: 400.

10.- Diapositives

1. Vista general de l'edifici de les termes l'any 1996 abans de la seva neteja i restauració.

2. Vista des del O del mur de contraforts abans de la seva restauració l'any 1996

3. Vista general des del SO del jaciment en procés d'adequació, una vegada perfilats els talussos i el camí.

4. Vista general des del S de la rampa meridional d'accés al tram superior del camí. En darrer terme l'edifici dels banys.

5. Vista general des del NO del tram inferior del camí, una vegada finalitzada la seva adequació.

6. Vista general des del N del tram inferior del camí una vegada finalitzada la seva adequació.

7. Vista general des del S del tram inferior del camí una vegada finalitzada la seva adequació.

8. Vistes generals des del S del tram inferior del camí una vegada finalitzada la seva adequació.

9. Vista de detall des del S del mur de contraforts, en primer terme el traçat del camí una vegada arranjat i adequat.

10. Vista des de ponent de la rampa d'accés al tram superior del camí, una vegada adequada.

11. Vista de detall des del SO de les escales d'accés al nivell superior, tot travessant el petit bosc d'alzines situat a l'extrem nord del jaciment.

12. Vista de detall de l'últim tram d'escales d'accés al nivell superior des del bosc d'alzines.

13. Vista general des del NO del tram superior del camí, en darrer terme la esplanada lúdica.

14. Vista general des del N de les diferents estances que configuren l'edifici termal. En primer terme l'esplanada ludica amb la senyalització, la qual es manté al llarg de tot el recorregut pels diferents àmbits.

15. Vista general de l'edifici de les termes una vegada finalitzats els treballs

16. Vista de detall de l'edifici de les termes on es poden observar les diferents estructures restaurades i la senyalització de les diferents estances.

17. Vista de detall del vestidor o apodyterium una vegada finalitzats els treballs.

18. Detall del faristol i panell de senyalització d'inici de recorregut per a la visita del conjunt termal.